

## Ա.Կ.Ա.Մ.Ա.Յ ԱՆԳՐԱԳԱՐՋՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅ ԵՆԵՂՆԵՑԻՈՑ. — Գրիստոնէական եկեղեցւոյ անդրա-  
նիկ և գլխաւոր յիշատակարաններու մէջ, Գործ Առաքելոց, Պօղոսի եւ միւս առաք-  
ելներու Թուղթեր և Յայտնութեան Գիրք, ուր առաքելոց գործունէութիւնը կը պատ-  
մբար, չէ յիշուած յանուանէ Հայաստանի մէջ քարոզող առաքելի մը անունը: Վե-  
րայիշեալ աղբիւրներէն որոշ կը ցուցանի թէ հրեայ-քրիստոնէութեան կեդրոնն էր  
Երուսաղէմի Եկեղեցին, և անոր գլխաւոր դէմքը՝ Յակոբոս Տեառնեայալ: Ասորքի  
քրիստոնէութեան առաջին կեդրոնը եղաւ Անտիոք, ուր քարոզեցին Պօղոս, Բառնա-  
բաս և Պետրոս: Իսկ Փոքր-Ասիոյ և վաղեմի Ելլադայի և Մակեդոնիոյ եկեղեցիները  
Պօղոսի և իր գործակիցներու ջանքերով հաստատուեցան:

Ժամանակի ընթացքին, երբ եկեղեցական կազմակերպութիւններու մէջ ինք-  
նուրոյն և ազգային զօրաւոր ձգտումներ և գունդաւորումներ հետզհետէ շեշտուեցան,  
եկեղեցիի վաւերականութեան համար երկրորդական փոփոխութիւններ փնտրու-  
եցան, և ասանք եղան առաքելականութեան անձնական և ուղղակի քարոզութեանց պատ-  
մութիւնները: Երբ առաքելական այս յաջորդութիւնը գլխաւոր պայման նկատուե-  
ցաւ աթոռներու գերազանցութեան, նայնիսկ Յայնք՝ որոնք շատ հանձնարեղ են առաս-  
պելներու յերիւրման մէջ, չկրցան ուրիշ նարք գտնել իրենց առաքելականութիւնը  
հանգամանաւորող, բայց Յովհաննէս Առաքելի նշխարները՝ Կ. Պօլս փոխադրելով:

Այս խնդրով, Հռովմի եկեղեցին առաջինը պիտի ըլլար յայտարարող թէ ինք  
ուղղակի հաստատուած է Պետրոս Առաքելի քարոզութեամբ և ձեռքով, թէ Հռովմի  
կալսկոպոսները կամ Պապերը ուղիղ գծով յաջորդներ են Պետրոսի: Վերը յիշուած  
գլխաւոր աղբիւրներու մէջ սակայն որեւէ յիշատակութիւն չկայ Պետրոսի Հռոմ  
գացած ըլլալուն: Այսպիսի իրողութեան մը կ'ակնկալուէր որ գոնէ ականարկուած  
ըլլար Հռովմեացոց Թուղթին մէջ, որ միակ վաւերական աղբիւրն է առաքելական  
դարէն մնացած Հռովմի եկեղեցիի ծագման մասին: Սակայն այդ Թուղթին հեղինակը  
Պօղոսն է, որ զայն կ'ուղղէ իր կազմակերպած եկեղեցիին:

Պատմական ատեւանները անբուական են փաստելու Պետրոսի Հռոմ երթալը:  
Առաջին դարուն պատկանող ոչ մէկ յիշատակարան ունի նման արձանագրութիւն մը:  
Այդ մասին եղած բոլոր վկայութիւնները կուգան Բ. դարէն վերջ միայն, և հետեւա-  
բար արձագանգներ են ուսանդութեան:

Կիրեղ Երուսաղէմացին, որինսկի համար, Պօղոսի կ'ընծայէ Հռոմի քրիստո-  
նէացումը. — «Եւ դարձուցանէր առաքելին Պօղոս զթագաւոր քաղաքացի զՀռովմ  
մինչև ի կողմանս Սպանիացոց քարոզութեամբ յօժարութեամբն ձգտելով» (Վառ. Ընթ.):  
Նոր ժամանակներէն, Հայր Տիւնէն, Հռովմէական եկեղեցւոյ նուիրուած եկե-  
ղեցական մը, հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի իր մայրհին եկեղեցւոյ ծագման մա-  
տին. «Թէ աստուածային սերմը որոնց ձեռքով ցանուեցաւ այս հողին մէջ . . . ա-  
սիկա ամենեւին պիտի չգիտնանք: Ինչ ինչ հաշիւներով, որոնք պատմականօրէն վըս-  
տահելի չեն, Պետրոս Առաքելը Հռովմ կը տարնի կողմնորոշ կայսրութեան սկզբնա-  
տարեթիւն (43) կամ նոյնիսկ կալիքաւայի ատեն (39)»:

Պետրոսի Առաջին Թուղթին մէջ յիշուած Բաբելոնը, արդի քննադատներու  
կողմէ ընդունուած ըլլալով հանդիմա՛ իբրեւ Հռոմ, միւս կողմէ Ս. Գրոց մատենագրու-  
թեան պատմութեամբ զբաղող բարձրագոյն քննադատութեան յայնի ներկայացու-  
թիւնները՝ Hastings, Peake և ուրիշներ, Պետրոսի Ա. Թուղթը գրուած կը նկատեն Բ.  
դարուն, հետեւաբար Պետրոս չէ հեղինակը այդ Թուղթին: Պետրոսի Բ. Թուղթին

հարազատութեան վրայ կասկածներ չառ աւելի հին են, Եւսեբիոսէն մինչև Սարգիս Շնորհալի: Այս վերջինը իր կաթողիկոսաց Թուղթերու մեկնութեան գործին մէջ պարտք կը դադար պաշտպանելու զայն: Նոյնիսկ Պետրոսի Հռոմ երթալուն ի նպաստ պատմագիրները չեն կրցած ճշգրիտ թուական մը նշանակել այդ երթին համար, ժամանակագրական այս անտուգութիւնը կը տիրէ ոչ միայն Պետրոսի շուրջ, այլ նաեւ իրեն յաջորդ նշանակուած ինը Պապերու թուականներուն շուրջ:

Պետրոսի Երուսաղէմէն մեկնելէն վերջ (Գործք, ԺԲ. 17), իր գործունէութիւնը որեւէ վայրի եւ եկեղեցիի կապուած չենք գտներ: Պարհլուար լռութիւն մը իր մէջ կ'ամփոփէ առաքելոց դասու այս ուշագրաւ եւ ազմկայարոյց հսկան, զարմանալի ստուգութեամբ:

Երուսաղէմ կարելի չէ նկատել իր Աթոռը, որովհետեւ Յովորոս Տեսնեղոսը Աթոռն է ան: Ինչ կը վերաբերի Անտիոքի Եկեղեցիին, Պետրոսը չէ վստահարար հիմնադիրը անոր, հակառակ հոն գտնուած ըլլալուն (Գործք, ԺԱ. 19-30 եւ ԺԳ. 1-3): Ինչպէս կ'երևի Նոր Կտակարանի գիրքերէն, Պետրոսի գործունէութիւնը թափառական առաքելութիւն մը եղած է, առանց տեղական սրեւէ Եկեղեցիի հետ կապ ունենալու:

Պատմական ամէն գործ, իբրեւ դիպուած, ենթակայ է ժամանակի եւ միջոցի օրէնքներուն: Չենք կրնար ըմբռնել պատմական իրողութիւն մը, եթէ տուեալ ժամանակին մէջ զետեղուած չէ: Դէպքի մը նկարագիրը այն աստիճանի միայն ամբողջական է, եթէ զայն կարենանք ցուցնել ոչ միայն ըստ ինքեան, այլ նաեւ զայն ընդգրկող ժամանակին մէջ: Եթէ անձ մը եւ դէպք մը տուեալ ժամանակէն դուրս կը մնայ եւ հոն կարենալ զետեղուելու համար իր ժամանակին չպատկանող վկայութիւններու նպաստին կը կրթնի, կոսկածելի կ'ընէ իր պատմականութիւնը: Եթէ ուղեւոր բռնաճիւղերով կարկտան մը նետել այդ բացը գոցելու, ուրիշ բան ըրած չենք ըլլար, բայց ապացուցելու նետուած կարկտանը միայն:

Նոյնիսկ Տերաղիտոսոսի եւ Եւսեբիոսի վկայութիւնները Պետրոսի Հռոմ երթալուն եւ քարոզելուն, մին Բ. դար եւ միւսը Դ. դար, կեղտկարծ կը մնան եւ արձադանգներ են Պետրոսի շուրջ հիշուած աւանդութեան: Առաջին դարու պատկանող յիշատակարաններու մէջ երբ յիշատակութիւն մը չկայ այդ շրջանի կեդրոնական տոնմուտութիւն նկատուող Պետրոսի մասին, թէ Հռոմ գացած ու քարոզած է, անկէ յետոյ ըստածները այլեւս աւանդութեան կալուածին մէջ կը մնան: Իզնատիոսի, Կղեմէսի եւ նմաններու վկայութիւնները նոյնիսկ աւանդութեան նկատմամբ եղած թռուցիկ խօսքեր են եւ պատմական վաւերագրի մը ճշգրիտ բնոյթը չունին:

Միւս կողմէ սակայն, կուրուքիւն պիտի ըլլար կարծել թէ աւանդութիւնները զուրկ են ճշմարտութենէ: Անոնք միութեան անհրաժեշտ կամուրջն են անցնելին եւ ապագային միջև: Աւանդութիւնը փողովուրդի յիշողութիւնն է, որուն մէջ փողովուրդ մը ինքզինքը կը տեսնէ ու կը պատմէ ամբողջութեամբ: Աւանդութիւնը անգիր պատմութիւնն է, որ սերունդէ սերունդ կը փոխանցուի: Ոչ միայն Եկեղեցւոյ, այլ նաեւ ազգերու ծագման պատմութիւնները մեծաւ մասամբ աւանդութիւններու վերջէն գրի առնուած արձանագրութիւններ են: Հռովմի Եկեղեցւոյ հիմնադրութիւնը, Բ. դարէն սկսեալ, Պետրոսի կը վերագրուի, եւ դարերու հաւատքը նուիրագործած է զայն, եւ այսքան միայն: Երբ Հռովմէադաւան հեղինակները կը ճշնին աւանդութիւնը վերածելու պատմութեան, բռնաբարած կ'ըլլան նոյնիսկ պատմութիւնը:

Հայ Եկեղեցւոյ ծագման պատմութիւնը սրբազան աւանդութեան մը թերատուութիւնն է: Արքայի զրոյցը երեսական վիպում մը ըլլալով հանդերձ, իր տարօրինակ հանգիստութիւններով հայեցի երեւոյթ մը առած է, մաս կազմելով ազգային աւանդութեան մը: Պատմական քննադատութիւնը օտար եւ եկամուտ տարրերը բնիկ կորիզէն թօթափելով, նոր հիմքը գտած է հաստատուելու առաքելական քարոզութեան մը վաւերականութիւնը Հայոց մէջ, ինչ որ մեր հաւատքն ու համոզումն է:

Ամեն զրոյց իրական հիմ մը ունի իր մէջ, յետոյ միայն ժողովուրդին երեւոյթութիւնը նորանոր գրաւակցներով կը զարգարէ և կը ճոխացնէ նախնական կորիզը: Եթէ արդարեւ որոշ ստուգաւթիւն կը չուենար Ս. Թադէոսի և կոմ Ս. Բարթողիմէոսի Հայաստան այցը, մեր նախնեաց համար շատ դժուարին պիտի ըլլար զրոյցներ յարել առաքելականութեան բողոքանքով: Անշուշտ թէ իր արժէքն ունի Տերառաքիանոսի այն սրբազարթիւնը որով՝ իր «Բնագէտ Հրէից» գրածին մէջ Գործք Առաք. Բ. 9 Հրէաստանին ըստը կը փոխանակէ «ի Հայաստանին» խօսքով, ինչ որ աշխարհագրական դիրքով աւելի ճիշդ կը թուի իր տեղւոյն վրայ: Բնականաբար Հայաստան պիտի ընդունէր առաքելութիւն մը՝ իր բազմաթիւ Հրեայ բնակիչներուն համար մանաւանդ: Հայ Եկեղեցին վատն է իր աւանդութեան ճշմարտութեան, որովհետեւ, ինչպէս այնքան ճիշդ կերպով ըսուած է, «աւանդութիւնը չի շինուիր»: Ծիծաղելի է մատուցողներու ժամուն ելլել և հապարտոր ատրիներու աւանդութիւնը վր հերքելու միտիլ, պատմութեան և քննադատութեան անհետով:

Կ'ընդունինք թէ սրբազան այս աւանդութիւնը շատ յետոյ միայն գրի առնուած է, միւս կողմէ սակայն պատմական իրողութիւններ են թէ առաջին դարուն Աւետարանը քննարկուած է ի Հայո: Թէ քրիստոնէութեան արշալոյսին Հայաստան Սանատրուկ անուն թագաւոր մը ունէր որ նահատակել տուաւ իր Սանդուխտ աղջիկը, անոր քրիստոնէայ եղած ըլլալուն համար: Թէ օտար ազգիւրներով հաստատուած Ժողով արաբացեան վկաներ, ապացոյց են Հայաստանի քրիստոնէութեան: Թէ Ոսկեանց և Սուրբաբանց նահատակութիւնները պատմական իրողութիւններ են, նոյնքան Լուսաւորիչ: Հետեւաբար ո՞վ կոմ որոնք եղած են Լուսաւորչէն առաջ Աւետարան քարոզողները Հայաստանի մէջ: Հայոց սրբազան աւանդութիւնը և կորդ մը յիշատակարաններ կ'ըսեն թէ Թադէոս և Բարթողիմէոս Առաքելները:

Լորէնցոս շատ լաւ գիտէ թէ քրիստոնէութեան առաջին չորս դարերուն հասկերը անգիր ժողովուրդ մըն էին, հետեւաբար ոչ ոք իրաւունք ունի պահանջելու մեզմէ մեր քրիստոնէացման գրաւոր պատմութիւնը: Եթէ չկայ գրաւորը, կայ սակայն աւանդականը, որ շատ անգամ իր էութեանը մէջ աւելի ճշգրիտ է և անխառն գաի, քան գրի առնուած պատմական դէպքերը, որոնց կողմնակալ և ըստ կոմս յարմարեցուած խեղաթիւրումները Ժողով են բոլորիս, նոյնիսկ մեր օրերուն, վայրուհի, միակողմանի և ձգտումաւոր դատումներով սոցորուած պատմագէտներու կողմէ, որոնցմէ մին է անտարակոյս Լորէնցոս կողմին:

Աւանդութիւնը ար իրեն իրիկ պատեան ունի սերունդներու մաքուր, անկաշառ յիշողութիւնը, ունելի անողորմ է շատ յաճախ, քան մագաղաթներու մատուցածը: Նոյնիսկ Աւետարանները, գրի կ'աղուելէ առաջ, սրբազան աւանդութիւն մը մնացին տարիներով, բայց մենք կը հաւատանք անոնց հաւաստումներուն երկիւղածութեամբ և յարգանքով:

Ս. Թադէոսի և Ս. Բարթողիմէոսի ի Հայո քարոզչու մասին Օրմանուն Սըրբազանը կ'օգտագործէ կարգ մը վկայութիւններ: Աբգարի եղեսական զրոյցը նկարագրող աւելի հայեցի քան օտար, անխորտակելի աւանդութիւն մ'են է, ինչ ձևով ալ որ եղած ըլլան քննական պատմութեան դատումները: Կ'օգտագործէ նոյնպէս և Նաեբիոսի բայց մանաւանդ խորհրդագրի և Բիզանդի վկայութիւնները, որոնք ոչ միայն կը յիշատակեն Ս. Թադէոսի առաքելութիւնը ի Հայաստան, այլև կը մատնանչեն անոր գերեզմանին վայրը:

Լորէնցոս կրկնելով Հ. Վ. Հաջունիի աւարկութիւնները, աւելի խստացած ու ըրացումներով, Ս. Թադէոսի վերաբերեալ վկայութիւնները եղեսական առասպել մը կը նկատէ, խորդախառն և զուրկ պատմական աւանդական հայեցի հիմէ:

Գալով Ս. Բարթողիմէոսի քարոզչութեան, զայն ցոյց տալ կ'ազգէ է. դասը ունի հայոց կողմէ յարիւրուած աւանդութիւն մը լոկ, կըրտականելով իր ըսածները հետեւեալ գոհունակ վճիռով, թէ Հայոց զոյգ առաքելներու մասին եղած նոյնիսկ աւանդութիւնները նախնական չեն և ցոյց արւած գերեզմաններն ալ անհարողորմ:

Եթէ պատմութիւնը ըսելով պիտի ընդունինք գէպքերու անմիջական արձանագրութիւնը նոյն գէպքերու գերակատարներու և տկանատեսներու կողմէ, ազգերու կեանքի ծագման մէջ նման բաներ գոյութիւն չունին: Նոյնը կարելի է ըսել քրիստոնէական վաղեմի եկեղեցիներու ծագման համար:

Մ. ր. Լորէնցօն, ուրանալէ վերջ Հայ եկեղեցւոյ առաքելականութիւնն Ա. դարուն, ինչպէս նաև Թագէտապետ և Բարթողիմէոսով սկզբնաւորուած յաջորդութիւնը, իրեն հետեւողութիւն իր այս վճիռին, կը գրկէ նոյնպէս հայ ժողովուրդը, քրիստոնէութեան արշալոյսէն մինչև Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Աւետարանի լոյսէն, վերածելով Հայ աշխարհը իր մաքին նման անլոյս և խապան անապատի մը:

Ինչպիսիք Հայոց դարձի սկիզբը Լուսաւորիչէն 300 տարի տառաջ կը տանի, յայտարարելով թէ այս իրողութեան պատմութիւնն ու գրուած է. ըի քորսուսթենէն Թագէտապետաբեկի և ի նորուն յեղից և ի մարտիրոսութենէն մինչև ի կոտորումն Նահապետեան ի ձեռն այլոց գրեցանք (Ինչգ. Գ. Ա.):

Լորէնցօն կը մոռնայ թէ պատմական շրջաններու վերաբերումները կը պահանջեն զգուշաւոր վերաբերմունք, թէ բաւական չեն տեղեկութեանց աստղանիւթ, համեմատական եզրակացութիւններ և անձնական ապաւորութիւններու յոթագրութիւններ, իր ուղած վճիռը աւելու համար: Անցքերու և անձերու պող թուագրութեան հաշիւը, գէպքերու գոսաւորումն ու վիճակագրութիւնը պատմութիւն չէ, երբ կը դադարի ճառագայթումը ըլլալէ կենդանի անցեալին, վերածուելու համար կեանքի ճանցիկի:

Ժողովուրդի մը անցեալը դիմագծելը արուեստ է և կը պահանջէ ներքնաստե կարողութիւն, իրազեմ, բայց մոռնալու մոքի պարկեշտութիւն, գործադրել կարենալու համար վերակառուցման այդ գործը: Իր կոշկոտած մաքին հետ ինչպէ՞ս կրնայ հաշտեցնել Լորէնցօն, Տրդատի կոռուարած երկրին մէջ տառաջ կելած այն արագ յեղափոխութիւնը, որ պիտի պսակէր կարճ ժամանակուան մը մէջ Լուսաւորիչի քրիստոնէական քորսուսթեան գործը, իրա՞նք, թէ ոչ պատմական հասկնալի իրողութիւններ կը կազմէին այդ յաջորդութեան գրաւակաւում:

Պատմական իրողութեանց ընթացքը ցոյց կուտայ թէ քրիստոնէութիւնը պետականացած չէ ինչպէս Միծն կոստանդնուսի, այնպէս ալ Հայաստանի և ուրիշ երկրներու մէջ, երկիրքէն իջած պատգամներու և կամ տեսիլներու պատճառաւ: Այլ այն տեսն միայն, երբ կարելի չէ եղած զայն ճնշել պետական սթով կամ հալածանքներով: Այլապէս Լուսաւորիչի միջնացաւ կատարուած դարձէն քանի մը տարիներ վերջ, Հայաստան ի վիճակի պիտի չըլլար պաշտպանելու իր քրիստոնէութիւնը Մարտիրոսի գէմ: Որ կը նշանակէ թէ քրիստոնէութիւնը լոյսօրէն ծաւալ գտած էր Հայ ժողովուրդի մէջ, սրուն վերմ թարկաշտութիւնը կը գտնէ Եւսեբիոս:

Մ. Գարագաշ, խօսելով Լուսաւորիչի շրջանին եղած դարձի վրայ, կը յայտարարէ թէ այդ դարձը իր նախորդը ունի և եղածը երկու պատճառաւորութեան մը արդիւնքն էր: Արդէն կարելի չէր երևակայել որ Ասորիքն ու Հրէաստանը Հայաստանի հետ գրկախառն ըլլալէ յետոյ, այդ զոյգ աշխարհներէն քրիստոնէութիւնը իր կրակը չհրկանցէր մեզի: Անկարելի է մոռնել որ Լորէնցօն չգիտնոյ պատմական այս պարզ իրողութիւնները, որոնց հակառակ փորձը կ'ընէ ուսելով իր ուղեղը՝ ի հեռուէս ճշմարտութեան:

Լորէնցօնի միտքը ճշմարտութիւնները երևան բերելը չէ, ոչ ալ պատմական վկայութիւնները արժեւորելը: Այլապէս Միհրուսեանի Մեծ Հայքի կամ Փոքր Հայքի եպիսկոպոս եղած ըլլալու հարցը անգամ մը ևս խնդրոյ առարկայ չէր ընէր, հակառակ այդ մասին յայտնի պատմաբաններու անոր Մեծ Հայքի եպիսկոպոս եղած ըլլալու վկայութեանց:

Գեղեցիկ կը հաստատէ թէ Եւսեբիոսի ակնարկած առ Հայսը, որուն Միհրուսեան եպիսկոպոսին Աղեքսանդրոյ Գիոնեսիոս եպիսկոպոսը (248-262) Թուղթ գրեց, Մեծ



Լւրէնցոն չ'անդրադառնաւ թէ ուրանալով տաւ վկայութիւններ, որոնք մեկի ժառանգ կը մնան պատմութենէն, տնուդիդ և անմիտ համարած կ'ըլլայ այն անհրաժեշտ պատմեցին զանաւնք, իր տաւ բնթացքը, մարդկային արժանապատուութեան վկանները անորգիւր խորգախ կշիռ մըն է, որ միշտ պիտի խորէ գինք զարծածողը: Տարակուսելի ապանկելի չէ անշուշտ, նոյնիսկ իրաւունքը պատմական քննադատին, սակայն ըստ կոմս մեկնութիւնը և յայտնի ուրացումները մեղքերու յուսուցանքը կը նկատուի: Լւրէնցոն այդ մեղքն է որ կ'ըմբռնէ իր աղտոտ շերտով:

Ստեփան նոյն այդ պատմիչները, հրաշիւք իմն, կը գտնան անուղղակի, երբ անոնց ըսածներէն կարելի ըլլայ, իբր թէ, ապացոյցներ հայթայթել կեսորիս և առով Հռովմի Աթոռին Հայոց վրայ ունեցած զխաւարութեան և իսկ պարզապէս Լւրէնցոն կը պայծառանայ, կը հայտնայ, իր կտրկամ ձեռքերը ծախ գործելու կը պատրաստուին: Խորհնոցին, Աղաթանգիւս, Փաւստոս, կը վերածուին ճշմարտախոս վկաններու, Լւրէնցոն պատրաստ է զանոնք ճշտի հրաւիրելու իբրև հռովմէական անհրաժեշտ հրամաններու ընտիր քննարկի և մոխարնի, Քիւնզիլի ճիւղակի զինով:

Նսրէն կը կրկնենք, ինչ որ բազմաթիւ անգամներ ըստած է, թէ Հայ եկեղեցւոյ անկախութեան խնդիրը, որուն դէմ նոր չէ Հռովմի և իր արքայականներու անհրաժեշտութիւնը, ո՛չ Հռովմի Պապէն թոյլատրուած էր, ո՛չ ալ կեսորիս արքայականներու ստիճանումով՝ բազմաշարժար Հայրապետը Հայ եկեղեցւոյ կը լծը ինքզինքը այդ առաքելութեան:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի քարոզութեամբ երբ Հայ եկեղեցին անգամ մը ևս կը ճոխանար ու կը պայծառանար, Հայ առաքանին և ժողովուրդը լսկ փափար ունեցան «հովիւ կոցուցանել» զինքը, որովհետեւ Հայոց աշխարհի կախկալութեան (հաւանաբար Մհրաբաթ) զոհ գացած էր այն հալածանքին, զոր Մհրաբաթ յարուցած էր վերջին տարիներուն:

Գալով այն ձեռնադրութեան, զոր Սուրբ Գրիգոր ընդունեց կեսորիս Գեւորդիոս արքեպիսկոպոսէն, որեւէ հպատակութիւն յանձն առած չէր կրնար ըլլալ, վտանգի այն աշխարհը որուն մտորապաշտ կամ կոթողիկոս կը կարգուէր Լուսաւորիչ, որդէն ունեցած էր նախապէս իր քրտնայական ձեռնադրութեան շնորհ՝ Թողէոս Առաքելի միջոցաւ, բայց դժբախտ պատահարներ, գուցէ ժամանակաւ մը համար, խզած էին նախորդական այդ շղթան: Սեղանը պարզ քրտնայականութեան նորոգում մըն էր, ստիպարար առաջ կ'ելոմ:

Ամէն անանք որոնք տեղեկ են Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան, գիտեն թէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ մեր եկեղեցին ու թէ Հռովմի դահին, այլ Յունաց եկեղեցիին հետ յարաբերութեան մէջ էր: Հետեւաբար անհիմն են այն կասկածներն ու առաքելութիւնները, թէ Լուսաւորիչ իր ձեռնադրութեամբ դրած ըլլայ ինքզինքը Հռովմի Սեղեհաբոս Պապի գաւառանին ներքեւ: Եթէ նման հպատակութիւն մը դաշնադրուած ըլլար, ի՞նչ պատրանք մեր նախնեաց համար՝ որոնք իրենց ներքին անկախութիւնը ապահովելու կը նկրտէին: Մեր նախնեաց մտքէն շատ հեռու էր կասկած մը իսկ ունենալ առար մասին, զի Լուսաւորիչ բնաւ խորհած չէր Թողէոսի ու Քաղկեդոնի վիճակը ծախել Ս. Պարոսի Աթոռին:

Հետեւաբար ծանծաղանք և բռնադրութեան է յայտարարել թէ հռովմէական հղած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ և իրմով՝ քաղկեդոն Հայ ժողովուրդը: Այս հաւատարմութիւնը որիչ բան չի նշանակեր, բայց անտեղեկ լինել, Լւրէնցոյի հետ, Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան և աւանդութեան, ցատկելով նախ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ երեք դարերու վրայէն, ուրանալով անոր առաքելական ծաղուսն ու առաքելական յաջորդութիւնը, անգիտանալով Թողէոսի և Բարթողիմէոսի քարոզութեան պատշաճ ու արգելաբար եղող Հայ եկեղեցին:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Գ. դարու սկիզբը անոնց ցանած սերմը ամենայնով մըն է լսկ Հռովմէականները սակայն սկիզբէն ի վեր այս իրադարձիւնները քննարկել ևս ուղիւ, Լւրէնցոյ կողմի հետ յայտարարելով թէ Լուսաւորիչ, Հայ եկեղեցւոյ

հիմնադիրը, իր իշխանութիւնը առած է Հռովմի Սեղբեաւորոս Հայրապետէն. թէ ինչպէս, այդ չէ կարեւորը:

Հայ Եկեղեցւոյ հիմնադիրներն ու առաջին լուսաւորչները եղած են Թադէոս և Բարթողիմէոս Առաքեալները, Հայ Եկեղեցին մաս կը կազմէ Գիսուս Քրիստոսի Մի, Ընդհանրական Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյն, ըլլալով ամենէն վաւերական անդամը Քրիստոսի Տիեզերական Եկեղեցիին բանիւ և գործով, իրաւամբ և արդեամբ: Վասնզի այն բոլոր Եկեղեցիները, որոնք կ'ընդունին Տիեզերական երեւ առաջին ժողովները և կը դառնան անսնցմէ խմբագրուած ու հաստատուած Հաւատմամբ, նոյն այդ Հաւատմամբին մէջ ստորագրուած Մի, Ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ մէջ են:

Լորէնցոն շատ լաւ գիտէ Ընդհ. Եկեղեցւոյ Պատմութիւնը: Գիտէ թէ Քրիստոսի Եկեղեցին մի էր ո՛չ անոր համար որ այս կամ այն եպիսկոպոսը կը ճանչնայ իրեն գլուխ կամ պետ, այլ որովհետեւ ամէն տեղ առաքելական քարոզութեամբ հաստատուած Եկեղեցիները միեւնոյն հաւատքը կը դառննէին ի Տէր: Մի էր Երուսաղէմի Եկեղեցին՝ ուր քարոզեց նոյնինքն Գիսուս, Անտիոքի Եկեղեցիին հետ՝ ուր քարոզեցին Պողոս, Բառնաբաս և Պետրոս, մի էին Կորնթոսի, Իկոնիայ կամ Հռովմի Եկեղեցիները՝ ուր քարոզեց Պողոս, Եփեսոսի Եկեղեցիին հետ՝ ուր քարոզեց Յովնան: Այսպէս նաեւ միւս բոլոր Եկեղեցիները, ուր ըստ պատմութեան կամ աւանդութեան քարոզեցին Առաքեալներ կամ անոնց յաջորդները: Այս միութիւնը ու է Առաքելալով մը պայմանաւոր չէ, այլ ուղղակի քրիստոնէական կրօնի վարդապետութիւնէն կ'առնէ իր ծագումը:

Լորէնցոն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հետեւողներ կը նկատէ Ս. Լուսաւորչէն մինչև Մեծն Սահակ և Կաթողիկէ ըսելով կը հասկնայ Պետրոսի վրայ հիմնուած Եկեղեցին. հետևաբար այն բոլոր Եկեղեցիները որոնք Պետրոսի վրայ հիմնուած չեն, հակապաթոզիկէ են: Այս կը նշանակէ թէ ո՛րքան ատեն Հայ Եկեղեցին անշուտ կը մնայ Հռովմի Եկեղեցիէն և չ'ընդունիր Պետրոս Առաքեալին վրայ հիմնուած Եկեղեցիին գլխաւորութիւնը, հերձուածադ է:

Լորէնցոն չ'անդադարեալ թէ որքան ատեն որ Հռովմի Եկեղեցին միայն ինքզինքը Մի, Կաթողիկէ և Առաքելական կը կարծէ, ասով իսկ կ'անջատէ և կը մեկուսացնէ ինքզինքը վերայիշեալ Ընդհանրականութենէն, վասնզի Եկեղեցի մը որքան ալ մեծ և զօրաւոր ըլլայ, առանձինն չի կրնար ներկայացնել Նիկիական Հաւատմամբ մէջ ստորագրուած Եկեղեցին:

Հռովմի Եկեղեցիին մէջ Քրիստոնէութիւնը կաղապարուած է Պապականութեան վրայ: Այս կաղապարին, տւելի ճիշդ գողափորին հետ չեն հաշուուած միւս Եկեղեցիները և պիտի չկրնան հաշուուիլ որեւէ ատեն, և այս իսկ պատճառաւ Հռովմի Եկեղեցին տակաւին երկար ատեն ինքնանշուտ պիտի մնայ միւս բոլոր Եկեղեցիներու հղրայրական միութենէն և համագործակցութենէն:

Հակառակ Հռովմի Եկեղեցիին մեծութեան և ոյժին, անկա տակաւին իր հին ըմբռնումներով կ'ապրի, և կ'որհամարէ ինչ որ իրմէ չի բխի, ինչ որ իր կամքով չ'ըլլար քրիստոնէական աշխարհի մէջ, և բոլոր միւս Եկեղեցիները կը նկատէ իրեն բաժանեալ և ոչ-ուղղափառ:

«Պետրոսի վրայ» հիմնուած Եկեղեցին, գործադարձ, կորսնցուցած է միւս Եկեղեցիները առաջնորդելու իր հմայքն ու իրաւունքը, սերունդով նոյն այդ Եկեղեցիներուն իրաւունքը, պարտադրել ուղեւոր ինքզինքը բաւրին՝ իրեն միակ ուղեցիրուն իրաւունքը, պարտադրել ուղեւոր ինքզինքը ըմբռնումներուն և կեդրոնական հաստատութիւնը, տիրելով իր հաւատացեալներու ըմբռնումներուն և հակակշռի ենթարկելով անոնց խորհելու և զգալու ազատութիւնը:

Հայ Ժողովուրդը շատ բան կորսնցուցած է իր դարաւոր գոյութեան ընթացքին, սակայն հակակշռի է ենթարկած իր ուղեղն ու ազատութիւնը, և ճիշդ այս պատճառաւ հաւատարմի եղած է իր քրիստոնէական ազատախոհութեամբ լեցուն Մայրենի Եկեղեցիին, որ իր կարգին հաւատարմի անդամը եղած է և կը մնայ Տիեզերական առաջին ժողովներուն, Քրիստոսի Մի, Ընդհանրական, Առաքելական և Սուրբ Եկեղեցիին:

ՈՒՐԱ.

(Շարունակելի՝ 2)